

F. MAČIANSKAS

GROŽIS IR MORALĖ TAUTOSAKOJE

Pažangių dorovinių normų kūrėjai bei puoselėtojai visuomet buvo revoliucingai nusiteikę darbo klasės atstovai. Moralės pažangą jie visada siejo su tomis gyvenimo pagimdytomis normomis, kurios aukštino asmenybės orumą, visuomeniškai naudingo darbo vertę, mokė tarnauti klasišioms interesams, skiepijo solidarumo ir nuoseklios kovos jausmus bei mintis. Tą faktą patvirtina ne tik istoriniai šaltiniai bei archeologiniai duomenys, bet ir gausi pačios liaudies sakytinė kūryba. Tiesa, stambesnių mokslinių veikalų, nagrinėjančių klasinio požiūrio į grožį ir moralę apraiškas folklore, tiek filologinėje, tiek ir filosofinėje literatūroje nėra. Kiek plačiau šios problematikos klausimai liečiami V. Gusevo studijoje „Folkloro estetika“, P. Valeskalnio „Pažangiosios filosofinės ir visuomeninės-politinės minties raidos Latvijoje apybraižoje“, L. Kogano knygoje „Laisvamaniai baudžiauninkai“, „Lietuvių tautosakos apybraižoje“ bei daugelyje straipsnių¹. Tačiau specialių tos problematikos tyrinėjimo darbų neturime išleistų. Dėl to ir šiame straipsnyje neketiname nuodugnai išanalizuoti visų tų klausimų. Autorius siekia vieno — remdamasis konkrečiais lietuvių tautosakos kūrniais, parodyti tas visuomeninio gyvenimo ištakas bei veiksnius, kurie lėmė klasinio liaudies požiūrio į grožį ir moralę, jų socialinę prigimtį, formavimąsi.

Tyrinėdami lietuvių liaudies sakytinę kūrybą, visų pirma pastebime, kad joje valstiečių santykiai vaizduojami kaip teisingumu, pagarba, draugiška pagalba bei kolektyviškumo jausmais pagrįstos elgesio normos. Moralinės gėrio ir blogio sąvokos betarpiškai siejamos su materialiniais, ekonominiais visuomeninio gyvenimo santykiais. Tai rodo, jog liaudis jau buvo pastebėjusi ideologinių pažiūrų, dorovinių normų priklausomumą

¹ Zr. В. Е. Гусев, Эстетика фольклора, Л., 1967; П. И. Валескалн, Очерк развития прогрессивной философской и общественной-политической мысли в Латвии, Рига, 1967; Л. А. Коган, Крепостные вольнодумцы, М., 1960; Амб. Jonynas, Klasų kovos atspindžiai lietuvių tautosakoje, V., 1957; K. Grigas, Lietuvių tautosaka apie religiją ir dvasininkus.— Kn.: „Dangus, kunigai ir liaudis“, V., 1963; „Lietuvių tautosakos apybraiža“, V., 1963.

nuo socialinės žmonių padėties visuomenėje. Šis supratimas padėjo ne tik kritiškiau vertinti ekonominius skirtingų klasių bei luominių grupių santykius, bet ir teisingiau suprasti visus iš jų išplaukiančius ir nuo jų priklausančius visuomeninio antstato elementus. Į politinių, ideologinių bei moralinių pažiūrų visumą pradėta žiūrėti klasiniu požiūriu.

*Už pinigų kunigas ir velnių dangum nugabens;
Valdžios pažadais sotus nebūsi;
Norintys blėdį padaryti ras ir priežastį.²*

Liaudies moralinių pažiūrų, diametraliai priešingų išnaudotojų klasės gyvenimo būdai bei dorovinėms normoms, ištakos ir socialinės funkcijos bene ryškiausiai atsispindi tuose tautosakos kūriniuose, kuriuose kalbama apie meilę — patį šviesiausią ir brangiausią žmonių jausmą, vedybas — vieną reikšmingiausių jaunuolių gyvenime įvykių, šeimyninį gyvenimą ir kitus labiausiai su asmeniniais išgyvenimais susijusius visuomeninių santykių momentus. Šių klausimų akcentavimas nebuvo atsitiktinis. Tiek socialines skriaudas, tiek ir dvasinį pažeminimą darbo žmonės skaudžiausiai pajusdavo ir išgyvendavo tada, kai tai tiesiogiai paliesdavo asmeninį orumą, savigarbą, tapdavo žmogiškosios laimės kliūtimi. Meilės tyrumo ir ištikimybės aukštinimas, darbštumo, kaip pagrindinio grožio atributo, pabrėžimas, neigiama pažiūra į turtingųjų luomą kartu buvo ir liaudies siekimo parodyti paprasto darbo žmogaus pranašumą, jo sugebėjimą nugalėti bet kuriuos gyvenimo sunkumus meninė išraiška.

Lietuvių tautosakoje mergelės ir bernelio paveikslai piešiami hiperboliškai, nesigailint gražiausių epitetų, vaizdingų palyginimų ir pan. Jaunuolių gyvenimo charakteristikose tik kada-ne-kada tiesiogiai užsimeinama apie socialines neteisybes bei skriaudas, varginantį darbą ir skurdą. Šiaip vaikinų ir merginų buitis, jų santykiai bei išorė piešiami labai šviesiomis spalvomis, optimistiškai, net kiek idiliškai. Štai mergelės gyvenimas tėvų namuose dažniausiai suprantamas kaip ramaus, nerūpestingo gyvenimo idealas. Ji auganti visų, ypač motinos, mylima, „turi valėlę“, nemato vargo, nesusiduria su sunkia feodalizmo ir kapitalizmo laikų Lietuvos kaimo buitimi. Mergelė, pas močiutę augdama, „kas rytelis vakarėlis į darželį eina, rūtytėles skina, vainikėlį pina, jį ant galvelės deda ir po kiemelį vaikšto“. Neretai motulė dukreles taip myli, kad jas „vyneliu prausia, šilkeliu šluosto“, todėl mergelės „rankelės baltos, pirštai žieduoti, plaukai geltoni ir sušukuoti“, jas „nei spaudžia vargai, nei klapatėliai“. Valstiečių dukros visados yra „gražios ant veiduzėlio“, „patogios ant liemenėlio“, jos gražiai apsirengusios, su „rūtų vainikėliu, aukso

² „Patarlės ir priežodžiai“, V., 1958, p. 85, p. 126.

galionėliu" ir dažniausiai palyginamos su gražiausiomis gėlėmis — balta lelija, radasta, vadinamos uogele ir pan.³

Bernelis ne vien žavisi mergelės grožiu. Jis konkrečiai nusako, kas būtent tame grožyje jam labiausiai patikę, kokios ypatybės sužadinusios jo susidomėjimą. Iš grožio visumos jis išskiria, jo nuomone, pačius svarbiausius ir vertingiausius bruožus:

*Man patiko augumėlis,
Veidellai raudoni,
Man patiko jos būdelis,
Mandrus protužėlis.⁴*

Dainų, pasakų mergelė — tai apibendrintas paveikslas, kuriame liaudis įkūnijo būdingiausius lietuvis moters bruožus. Prieš mūsų akis išky-la kukli, santūraus elgesio, darbšti dukrelė. Be to, ji dar švelni, linksma ir valinga. Išmananti savo vertę bernelio mergelė.

Labai panašiai vaizduojamas ir jaunikaitio gyvenimas gimtuosiuose tėvų namuose. Štai tėvas augina „du sūnužėliu, kaip dobilėliu“, jiems yra paskirta po sodą, kuriuose paukšteliai čiulba, saulelė šviečia. Bernelio išvaizda smulkiau nenupasakojama. Jo šaunumą pirmiausia pabrėžia tai, kad jis yra geras raitelis, turi puikų žirgą. Jo gyvenimas dainose dažniausiai idealizuojamas. Net mergelė ir ta nori tokio bernelio, kuris būtų „ant baltų rankelių nešiotas, prie zerkolėlio šokdintas, aukso obuoliu bovintas“. Tačiau esmingiausias jaunuolio bruožas yra jo darbštumas, meilė darbui. Tai pats geriausias būdas mergelei patikti bei ją prisivilioti.

*Laukelį ariau —
Gražiai dainavau,
Kad patikčiau mergelėm —
Drobelių audėjėlėm.⁵*

Bernelis visuomet labai atkakliai ir energingai ieško sau tinkamos mergelės. Jis joja šimtus mylių į uošvės dvarelį, šaudo raibąją gegele, kerta šviesiu dalgeliu žolele, gauda šilko tinkleliu margąsias žuvelės — tai vis žygiai, kad laimėtų mergelę, įgytų jos prielankumą.

Mergelės ir bernelio paveikslai dar labiau konkretizuojami vestuvinėse apeigose. Jaunikis dažniausiai taip išaukštinamas, jog vadinamas bajoru, karalaičiu. Mergelės tėviškė — tai uošvės ar tėvelio dvarelis, kurio varteliai variniai, o „langeliai zerkoliniai“. Įrankiai ir daiktai, kuriuos

³ Zr. L. Réza, Lietuvos liaudies dainos, t. I, V., 1958, p. 41, 85, 103, 159, 265; „Lietuvių tautosaka“, t. II, V., 1964, p. 61—62, 76.

⁴ A. Juška, Lietuviškos dainos, t. I, V., 1955, p. 209.

⁵ „Lietuvių tautosaka“, t. I, V., 1962, p. 37.

mergelė ar bernelis vartoja, taip pat esą nepaprasti: sidabro virbalėliai, šilko siūleliai, sidabro kilpelės, aukso pentinėliai, šilkiniai tinkleliai ir t. t.

Tokiu mergelės ir bernelio idealizavimu, jų turtingumo perdėjimu, šviesaus ir nerūpestingo gyvenimo vaizdavimu buvo stengiamasi išsakyti svajonę apie geresnius ir žmogiškesnius visuomeninius santykius. Jų pagrindą ir esmę, liaudies nuomone, turėtų sudaryti visuotinė darbo prievolė, pagarba fizinei veiklai, darbštiesiems ir sumaniesiems. Siuo požiūriu vertinamas ir tikrasis žmogaus grožis. Ne viename tautosakos kūrinyje pabrėžiama mintis, kad išoriniu „grožiu sotas nebūsi“. Visos bernelio simpatijos yra darbščiosios mergužėlės pusėje. Bernelio darbštumu žavisi ir mergelė, nes jis

*Eidamas šokti,
Žagružę taisė,
Parėjęs šokęs,
Laukužį arė.⁶*

Su bernelio ar mergelės darbštumu, sumanumu bei gabumu siejamas ne tik grožis, bet ir šeimyninė laimė:

*Gera merga namų darbu graži;
Gera mergelė garsi rankų darbeliais;
Gera moteris — šeimynos laimė.⁷*

Darbštumo išaukštinimas — ryškiausia liaudies klasinio požiūrio apraiška. Tokiu grožio supratimu aiškiai pasakoma darbo žmonių nuomonė apie visus veltėdžius, apie tuos, kurie negamina materialinių gėrybių. Darbo liaudies dukra „graži kaip saulės duktė“, „liekna kaip nendrė siūbuonėlė“, „linksma kaip vasara, bagota kaip ruduo“, nes nepaprastai darbšti, o bagočiaus dukrelė — tinginė ir nemeili — „kaip eglė šakota“⁸ arba „pasileidusi kaip dvaro merga“ ir t. t.

Tikrajam grožiui, liaudies supratimu, būtinas ne vien darbštumas. Idealiai mergelės ar bernelio grožiui ypač būdingas žmogiškasis orumas, dorovinė stiprybė, moralinis pastovumas. Visi, kas nesilaiko tų elgesio normų, tautosakoje yra visokeriopa išjuokiami:

*Gražus reglnys, bet menkas turinys;
Gražumu sotas nebūsi;
Gražumas be doros, lyg gėlė be kvapo;⁹
Grožis ir dora retai būna drauge¹⁰.*

⁶ „Lietuvių tautosaka“, t. II, p. 69.

⁷ V. Krėvė-Mickevičius, Patarlės ir priežodžiai, t. II, K., 1935, (9739, 9742, 9758).

⁸ A. Juška, Lietuviškos dainos, t. I, p. 27.

⁹ Žr. V. Krėvė-Mickevičius, Patarlės ir priežodžiai, t. III, K., 1937, (12639, 12575, 12560).

¹⁰ „Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a.“, V., 1956, p. 105.

Nors ir žavinga bei viliojanti būtų išorė, bet jei ji teparodo „menką turinį“, liaudies nuomone, nėra nieko verta, nes grožiu nei „sotus būsi“, nei dorybėje gyvensi. Bernelis ir mergelė, neslėpdami savo jausmų, žavisi vienas kito „gražiu augumėliu“, „raudonais veideliais“, „patogiu liemenėliu“ ir t. t. Tačiau šio grožio pranašumą sudaro ne vien formos, išorės sąvybės. Ir raudoni veideliai, ir patogus liemenėlis visų pirma sveikumo, darbštumo požymiai, kitais žodžiais tariant, turinio išraiška. Liaudies supratimu, tikrasis grožis tegalys atsirasti tik neatsiejamoje formos ir turinio vienybėje. Tai yra pastebėjęs ir N. Černyševskis. Savo darbe rusų literatūros magistro laipsniui įgyti „Estetiniai meno santykiai su tikrove“ jis rašė: „Pasiturimai gyvendami, daug dirbdami, tačiau nepersidirbdami, jaunas kaimietis ar kaimo mergina turės nepaprastai skaisčią veido spalvą ir per visą skruostą nutviskusį raudonį — pirmąją, liaudies supratimu, gražumo sąlygą. <...> Kaimo gražuolė negali turėti mažų rankučių ir kojųčių, nes ji daug dirba,— apie šiuos grožio atributus nė neužsimenama mūsų dainose. Žodžiu, liaudies dainų vaizduojamos gražuolės neturės nė vieno gražumo požymio, kuris nereikštų žydinčios sveikatos ir jėgų pusiausvyros organizme“¹¹.

Grožio sąvoka lietuvių liaudies tautosakoje labai glaudžiai siejama su žmogaus garbe, jo doroviniu pranašumu. Neretai pabrėžiama, kad „garbės nuplėšimas — tai antras užmušimas“, o jei „garbės nustota — viskas prarasta“¹². Ne mažiau vertinama ir dora. Ji apibūdinama kaip viena būtinausių, tauriausių žmogaus elgesio normų:

*Alus be apynių, sviestas be druskos, arklys be uodegos, žmogus be doros niekam netinka;
Doras gyvenimas labiau kitus mokina,
ne kaip geri žodžiai;
Dorą pažinsi iš pasielgimų;
Dorą visur brangina.*¹³

Garbė ir dorumas liaudies kūryboje vertinami irgi klasiniu požiūriu. Šiomis moralinėmis savybėmis visuomet pasižymi paprastas darbo žmogus, laukų artojėlis, drobelių audėjėlė. Kiekvienas pasakos veikėjas, lyrinis dainos herojus, jeigu jis kovoja už liaudies interesus, už jos idealus, yra ne tik stiprus ir drąsus, sumanus ir darbštus, bet būtinai ir garbingas, doras. Teigiamam liaudies tautosakos herojui visuomet priešpastatomas suktas ir apgaulingas išnaudotojų klasės tipas. Todėl „dora vyžota vaikš-

¹¹ N. Černyševskis, *Estetika*, V., 1953, p. 28—29.

¹² V. Krėvė-Mickevičius, *Patarlės ir priežodžiai*, t. II (9124, 9125).

¹³ V. Krėvė-Mickevičius, *Patarlės ir priežodžiai*, t. I, K., 1934 (653, 6668, 6692, 6693).

tinėja, suktybė karietoj važinėja“¹⁴ ir „riebus kunigėlis skelbia svietui dorą, o patsai gyvena pagal savo norą“¹⁵.

Lietuvių tautosaka rodo, jog į meilę visuomet buvo žiūrima kaip į pastovų, gilų ir nepraeinantį jausmą. „Pati meilė vos turi vardą — ji dar tebėra toji šventa, žodžiais neišreiškiamo gamtos paslaptis, kurios nekalta širdis nedrįsta ištarti“¹⁶. Meilės jausmo stiprumas ypač išryškėja tada, kai vieną iš besimylinčių „beria juodom žemelėm“, o tas, kas neteko mylimo ir brangaus žmogaus, sakosi negalėsiaš gyventi, prašas ir jį nužudyti bei prie šalėlės paguldyti.¹⁷

Tačiau tokia stipri meilė, kaip liudija liaudies kūryba, būdinga tik paprastiems žmonėms:

*Mažam kiematy
Mažos mergaitės,
Ale didi meilatė.*¹⁸

Pasirinkimas sau tinkamos mergelės ar bernelio tautosakoje visuomet susijęs su pagrindine žmonių veiklos sritimi — darbu, labiausiai vertinama visuomenės narių moraline savybe — darbštumu. Tik tarp tokių lygiaverčių jaunuolių, liaudies nuomone, galima tikrai nuoširdi ir tyra meilė, kuri, anot F. Engelso, klasinėje visuomenėje užtinkama tik paprastų žmonių tarpe, tik pavergtose klasėse.

Lietuvių liaudies tautosakoje, kurioje kalbama apie jaunimo grožį, meilės stiprumą, vyro ar žmonos pasirinkimą, šeimyninius santykius ir kitas moralės normas, labai ryškiai atsispindi ir to meto gyvenimo klasiniai prieštaravimai. Daugelyje kūrinių atvirai išsakoma neapykanta ne tik dvariūnui, bet ir šiaip bagočiui, išjuokiami valstiečių išnaudotojai feodalai, pašiepiama bažnyčios tarnų gobšumas, veidmainystė ir pan.

Socialinė neteisybė, dvasinė priespauda ypač skaudžiai veikdavo jaunimo protus bei širdis, nes feodalų varžoma santuokos laisvė visų pirma paliesdavo brangiausią asmenybės teisę — laisvai pasirinkti vyrą ar žmoną. Be feodalo sutikimo buvo draudžiama tuoktis su kitam feodalui priklausančiais baudžiauninkais, kad nesumažėtų jo valdų darbo rankų. Išnaudotojui toks išskaičiavimas teikė ekonominę naudą, o jaunimui — didžiausią moralinę skriaudą:

*Oigi liūdnos liūdnos
Baudžios dieneles,*

¹⁴ V. Krėvė-Mickevičius, *Patarlės ir priežodžiai*, t. I (6689).

¹⁵ Zr. „Komjaunimo tiesa“, 1953 m. vasario 15 d.

¹⁶ L. Reza, *Lietuvių liaudies dainos*, t. I, p. 337.

¹⁷ „Lietuvių tautosaka“, t. II, p. 122.

¹⁸ L. Reza, *Lietuvių liaudies dainos*, t. I, p. 33.

*Kad ponas neleidžia
Ko noriu mylėti.*¹⁹

Dar akivaizdžiau klasinės visuomenės negerovės išryškėjo patriarchalinės šeimos tradicijose, kurios buvo vienas svarbiausių konfliktų šaltinių. Tėvų teisė parinkti vaikams vyrą ar žmoną be jų sutikimo paprastai būdavo paremta materialiniais išskaičiavimais, o ne jaunuolių meile. Todėl dažnai tautosakoje sutinkame besiskundžiant, „kad nevelina tėvelis ženytis, imti vargdienės mergelės“, kad nežino savo būsimąjo vyro „nei vardelio, nei giminėlės“²⁰ ir pan.

Moralinės nuoskaudos, žmogiškojo orumo pažeminimas sukeldavo didžiulį jaunimo dvasinį pasipiktinimą, kuris neretai virsdavo ir fiziniu protestu:

*Oi vijo, vijo ir pavijo
Kardeliais kirto ir nukirto.*²¹

Lietuvių tautosaka rodo, kad darbo žmonės, suprasdami moralinių normų bei principų priklausomumą nuo ekonominio gyvenimo, visuomeninių santykių, suvokė ir antstatinį jų pobūdį, išvelgė klasinius prieštaravimus.

Socialinės nelygybės bei išnaudojimo priežasčių gilesnis pažinimas, moralės klasinio pobūdžio supratimas ir įsisąmoninimas sudarė prielaidas, padėjusias vystytis ir atstrėti liaudies socialinio kritiškumo pažiūroms, formuotis darbo žmonių sąmonėje idėjoms apie būtinumą pašalinti socialinio skurdo ir moralinio pažeminimo priežastis.

¹⁹ „Lietuvių tautosaka“, t. II, p. 116.

²⁰ Žr. „Lietuvių tautosaka (užrašyta 1944—1956)“, V., 1957, p. 90; „Lietuvių tautosakos rinktinė“, V., 1954, p. 68.

²¹ „Lietuvių tautosakos rinktinė“, V., p. 16.